

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-1-14>
 УДК 130.1.130.2.37.004.8

Володимир Верлока

Коротка вічність або Довгий кінець радянського академізму

Дана стаття є Opus postum автора, який відійшов у вічність у вересні 2023 року. Володимир Верлока є автором численних перекладів філософської класики з англійської мови, працював у різних академічних установах, в тому числі й в Інституті філософії НАН України та Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Філософську освіту отримав на початку 1990-х років і ще застав особисто радянський період української філософії. Запропоновані тут критичні рефлексії автора багато у чому є результатом осмислення ним власного досвіду участі у роботі різних академічних установ незалежної України, а також є чесним виявом його щирою бажання змінити ситуацію з українською наукою та вищою освітою на краще. У статті автор звертається до реконструкції специфічного розуміння науки в СРСР, виявляючи такі її риси, як ідеологічність, партійність, забюрократизованість. Автор аналізує документи епохи – публікації текстів Фрідріха Енгельса, Володимира Леніна, Володимира Вернадського, Миколи Бухаріна, Петра Капіци щодо призначення науки у суспільстві. Також автор звертається до аналізу ключових філософських текстів епохи, які є прямим свідченням відкритої позиції радянських філософів з різних питань, як от визначення науки, істини, практики, а також з'ясовує специфічний вплив вчення про комунізм на уявлення про радянський академізм як єдино політично допустиму і водночас як нібито єдино науково можливу академічну позицію. Для цього автор аналізує передусім тексти радянської «Філософської енциклопедії». Також автор звертається до критичних джерел, які аналізують радянську епоху – праць Алена Безансона, Нелі Мотрошилової, Анатолія Єрмоленка і Сергія Йосипенка, Еверта ван дер Звейрде та інших. Автор також дає власну критичну оцінку наявності рудиментів радянського академізму у сучасній українській академічній сфері.

Ключові слова: наука, освіта, радянський академізм, комунізм, практика, партійність, бюрократичність.

«... бо у великій мудрості велика журба,
хто додає знання – додає страждання».
Проповідник 1.18

«Схожа свиня на коня,
тільки хвіст не такий».
Народна приказка

Вступ

Коли невідомий автор загальновідомого тексту каже, що «є час розкидати каміння і є час збирати каміння», він вказує не лише на те, що всяка річ має свій термін придатності, який рано чи пізно спливає, але й на те, що ця річ після закінчення свого терміну придатності ставить перед людиною проблему своєї утилізації. Звісно, що словами «збирати каміння» автор тут позначає не саме лише збирання, а повний цикл знешкодження залишків людської життєдіяльності. Ведучи далі, він доходить висновку, що «все з порошу постало і все повертається в порошок» і ці його слова можна зрозуміти в тому сенсі, що неутілізовані належним чином залишки не лише не є корисними, але й можуть становити серйозну небезпеку. Острах перед цією небезпекою в поєднанні із здивуванням перед дивними, а часто і взагалі незрозумілими предметами, підштовхнули людей до того, аби зібрати залишки минулого в спеціально зарезервованих для цього місцях – і так виникли музеї. Це в свою чергу дозволило дозувати той жах та здивування, які минуле викликає в звичайних людей, адже виявилось, що в невеликих і чітко визначених дозах ці емоції дають позитивний ефект.

Та все це стосується лише матеріальної спадщини, яку дійсно неважко відгородити від людей музейним склом чи в більш складних випадках – стінами сховищ та запасників. Ці досить складні й недешеві пристрої дозволяють вберегти артефакти минулого від нечемних громадян, а самих громадян – від минулого. Але це минуле не обмежується лише матеріальною спадщиною. Досить значну, а точніше – кількісно невизначену складову минулого становлять нематеріальні сутності – спогади, звички, ідеї, страхи. Через їхню нематеріальність хтось може засуміватися в самому факті їх існування, і почати розпитувати, де і як вони є. Та при більш детальному підході виявляється, що набагато складніше визначити, а де ж їх нема. Проблема знешкодження утилізації об'єктів минулого є настільки складною та неочевидною, що по суті вона дотепер лишається не сформульованою і не усвідомленою. Наївно, а тому й дуже небезпечно думати, що ідеї, а тим більше – ідеали минулого зникають просто із плином часу чи внаслідок природної зміни поко-

ліннь. Якби ж то так! Умовно кажучи, старих богів можна відправити на пенсію, але якщо ця пенсія здасться їм замаленькою, то ніхто не зможе заборонити їм підробляти демонами.

Феномен радянської науки

Намагаючись вести мову про радянський академізм, чи навіть просто довідатись, чим була і яку роль відігравала наука в СРСР, ми відразу ж потрапляємо у хитру смислову пастку, яку людині з будь-якої іншої країни збагнути важко. Дійсно, в інших суспільствах наука існує поряд із багатьма різними суспільними явищами – мистецтвом, релігією, політикою, правом, повсякденними звичками людей. Всі ці явища так чи інакше пов'язані між собою, але не можна сказати, що якась одна сторона життя визначає всі інші. Існують суспільства, в яких дуже велику роль відіграє релігія, але навіть там релігійні догмати набувають такого тлумачення, що дозволяє узгодити їх вимоги із вимогами інших аспектів життя – економікою, культурою, системою владних відносин. В СРСР після 1917 року на роль такого цілісного вчення претендував марксизм, чи як його називали самі його адепти – науковий комунізм. Від часів свого створення марксизм презентувався його творцями та прибічниками як цілісне вчення, що має і найбільш вдалим чином поєднує в собі кращі риси наукової теорії, головню – економічної та теорії суспільного розвитку, філософії, яка дає людині і суспільству надійні світоглядні орієнтації та дороговказ у практичній сфері, знов-таки в першу чергу в економічній діяльності та справі суспільного будівництва [Полищук, & Стариков 1960]. Іншими словами, комунізм це наука, універсальне й найбільш довершене знання, що дає в руки людини досконалий метод, що дозволить відтепер і назавжди діяти успішно в усіх інших галузях теорії та практики. Але комунізм – це щось більше, ніж просто наука – це цілісний світогляд, в певному сенсі – сама істина, володіння якою дозволяє «не принижуватись» до полеміки з опонентами, а відразу переходити до їх фізичного знищення. Ця дивна й почасти лише удавана властивість комунізму поєднувати в собі теорію та практику й цікавитиме нас надалі, оскільки саме вона надає представникам цього вчення досить зручній інструментарій, відкриваючи для них можливість ховатись за теорію там де дає збій практика і навпаки – хизуватись практикою там, де теоретичні аргументи не виглядають переконливо.

Із цього випливає вельми специфічний статус радянського академізму тобто – хай пробачить нам читач цей дивний каламбур – науки в науково організованому суспільстві. Це ніби подвійна оболонка, дубльована система захисту. «На сторожі» всіх конкретних наук – фізики, хімії, біології, котрі хоча й спираються на потужну традицію та величну

спадщину, а все ж в ході своїх пошуків можуть часом помилятися і заходити в глухий кут, стоїть надпотужна супернаука – науковий комунізм. Вона відповідає за наукову організацію роботи науковців, їх підготовку та оцінку їхньої роботи.

Наука згідно Володимиру Вернадському

Тож, перш ніж ставити надто широке питання про те, чим була наука в цьому суспільстві, видається більш слушним поцікавитись – чим наука саму себе *вважала*. Аби наблизитись до розуміння цього також досить неоднозначного моменту, ми можемо звернутись до спадщини одного з найвідоміших наших співвітчизників – академіка Володимира Вернадського. Таке звернення видається слушним принаймні з двох причин – по-перше, Вернадський не був комуністом, хоча й продовжував жити та працювати в комуністичному середовищі, а тому його ідеї ми можемо вважати голосом *чистої* науки, не спотвореної ідеологічними упередженнями. А по-друге, перу Вернадського належить ціла велика праця «Наукова думка як планетарне явище», яка за своєю темою чітко відповідає предметові нашого зацікавлення. Вже в першому параграфі своєї роботи академік постулює, що «людина і людство найтіснішим чином пов'язані із живим еством (в оригіналі – «веществом», В. В.)» [Вернадский 1977: 14]. Як бачимо, Вернадський жодним чином не сумнівається в можливості ототожнити «людину» і «людство», до того ж пов'язавши їх обох (без розрізнення) з «веществом», тобто тим, що, суттєвим чином спрощуючи ідеї академіка, його псевдо-послідовники називатимуть «матерією». Між іншим, вже на наступних сторінках (§ 4) він, посилаючись на Ляйбніца, застерігає проти спрощеного тлумачення живої матерії. Але, як ми побачимо надалі, ці застереження лишилися без уваги. Та наразі нас цікавить інше – а саме те, що Вернадський мало не першим тлумачить всю сукупність живої матерії як єдине ціле – біосферу. До того ж він постулює наявність в цій біосфері складової, яка до певного моменту лишається прихованою, але якій належить вирішальна роль, а саме розуму і наукової думки як планетарного явища (що й винесено в заголовок всієї роботи). Він пише: «На наших очах біосфера різко змінюється. І навряд чи можна сумніватись в тому, що оприявлена в такий спосіб її перебудова науковою думкою через організовану людську працю є не випадковим явищем, що залежить від волі людини, але є стихійним процесом, корені якого лежать глибоко і, були підготовлені еволюційним процесом, тривалість якого обчислюється сотнями мільйонів років» [Вернадский 1977: 21]. І далі: «наукове знання, що проявляє себе як геологічна сила (курсив наш, В. В.), яка створює ноосферу, не може призводити до результатів, які б суперечили тому геологічному проце-

су, створенням якого вона є. Це не випадкове явище – воно має надзвичайно глибоке коріння» [Вернадский 1977: 21]. Тут Вернадський лише більш чітко формулює те переконання, яке в його часи було і почасти навіть дотепер є загально визнаним – тезу про універсальний характер того, що називають наукою. Вкорінена в структурі мозку, і навіть ширше – в наявній структурі біосфери, наука є неминучим етапом її розвитку. Це в свою чергу породжує висновок про її, науки, *універсальний*, чи як це зафіксовано в назві твору – «*планетариний*» характер. При більш детальному розгляді, ця теза означає, хоча наука, як ми її знаємо сьогодні, зародилася в Європі, всі інші частини людства, або, висловлюючись в термінах Арнольда Тойнбі – цивілізації, як от близько- чи далекосхідна, африканська, південноамериканська, чи та, що розташовується на островах Тихого Океану – якби всі вони розвивалися самостійно, без втручання європейців, то рано чи пізно вони б зробили ті самі відкриття і винаходи, які натепер вже зроблені в Європі. Вони б винайшли двигун внутрішнього згоряння, навчилися використовувати електричний струм, створили б телеграф і радіо [Вернадский 1977: 30]. До певного моменту Вернадський описує та оцінює ситуацію цілком адекватно, вказуючи, що «назагал, незчисленні філософські та релігійні спроби пояснення впродовж тисячоліть не призвели до єдиного пояснення» [Вернадский 1977: 32], але це іще не означає, що цього не може трапитись в майбутньому. Академік глибоко переконаний, що саме так воно й буде.

Те саме узагальнення, на думку Вернадського, поширюється як на природничі, технічні, так і на суспільні та гуманітарні науки, і в цьому також проявляється універсальний характер науки, адже як він веде далі: «в цьому стосунку хід наукової думки, приміром, у створенні машин, як давно підмічено, повністю відповідає, ходу розмноження організмів» [Вернадский 1977: 25]. На нашу думку, саме ця ідея була *принциповою помилкою* великого вченого, породженою почасти браком, почасти недооцінкою ним наявної інформації. Дивно, але Вернадський в принципі не розрізняє смислове навантаження та формальну структуру науки, тобто саме знання від тих інституцій, які це знання продукують, поширюють, або й спотворюють. Для нього наука є інтегральною еволюційною силою та системою. Можливість того, що в ній можуть виникати помилки чи вона може слугувати злу, він взагалі не розглядає. Ось як він описує цей онтологічний статус: «Вперше ідея єдності людства, людей як братів, вийшла за межі окремих особистостей... і стала рушієм життя й побуту народних мас або завданням державних утворень. Поступово, із багатосотрічними зупинками, створюються умови, що дають змогу її здійснення, реального втілення в життя. Біосфера ХХ ст. перетворюється на ноосферу, що створюється перш за все зростанням науки, наукового розуміння і заснованій на ньому соціальній праці людства»

[Вернадский 1977: 37]. Тут важливо відзначити один важливий, але певним чином прихований момент – безпомилність науки безпосередньо впливає з її універсальності. *Реальність як єдине ціле не може бути помилкою чи злом*. Ця теза надто очевидна, аби хтось наважився ставити її під сумнів. Наведемо ще одну цитату, аби побачити, до яких наслідків призводить ця сильна теза: «... ніколи ще в історії людства інтереси та благо всіх, а не окремих осіб та груп, не були поставлені в якості реального державного завдання. Вперше реально поставлене і вже не може випасти із поля зору завдання боротьби із бідністю та її наслідками (недоїданням) як біологічно-наукове та державно-технічне завдання» [Вернадский 1977: 44].

Цікаво, що Вернадський, за його ж власними висловами, жодним чином не був марксистом, і багато разів вельми скептично висловлювався як про філософські погляди марксистів, так і про суспільні практики радянського уряду в перші роки після так званої «революції». Не існує свідчень того, що він читав класиків марксизму. Тим більш дивно, як щойно наведеними висловлюваннями він дає радянській владі ідеальний пас, дозволяючи їй використовувати свої надбання, а також свій чималий на той час авторитет для утвердження цієї влади. Для порівняння, Енгельс в роботі «Анти-Дюрінг» пише: «Дійсна єдність світу полягає в його матеріальності, а ця остання доводиться не парюю чудернацьких фраз, а довгим та складним розвитком філософії та природознавства» [Маркс, Енгельс, & Ленин 1985: 30]. І трохи раніше: «Усвідомлення того, що вся сукупність процесів природи знаходиться в систематичному зв'язку, спонукає науку виявляти цей систематичний зв'язок усюди, як в конкретних проявах, так і в цілому» [Маркс, Енгельс, & Ленин 1985: 28].

Розуміння практики у радянській науці

Цей універсалізм, який взяли на озброєння марксистки, і якому, як ми це бачили на прикладі Вернадського, не надто опиралися вчені інших шкіл, дійсно дозволяє принципово по-новому інтерпретувати співвідношення теорії та практики. У прикметній статті «Практика» у радянській «Філософській енциклопедії» в установчому абзаці також знаходимо тезу про те, що практика є «освоєнням природних або соціальних сил» [Огурцов 1967: 340]. Пафос марксизму, що й робило його привабливим для інтелектуалів кінця XIX і всієї першої половини XX ст., полягав у тому, що опанувавши основні принципи діалектичного розвитку (метафора знання як панування, що походить ще від бейконівського *knowelge is power* – знання це влада, тут дуже важлива!) людство отримує можливість позбутись стихійності, спочатку в економічному, а потім і в суспільному житті як такому. Тим самим відкривається можливість

планування як конкретно економічних так і більш загальних суспільних процесів. Ця ідея зовсім не виглядає недоречною, ба більше – знані інтелектуали на Заході ще в середині ХХ ст. часто стверджували, що планування це те, чого капіталізм має повчитись у соціалізму. Авжеж, мало хто стане сперечатись із тим, що передбачуваність краще стихійності!

В контексті плану побудови соціалізму після жовтневого перевороту та утвердження влади більшовиків відбувається принципове переінакшення самого поняття науки і відповідних дослідницьких та організаційних практик. Нам випадково потрапила до рук збірка під промовистою назвою «Проблеми організації науки в працях радянських вчених 1917–1930-ті роки», видана в тодішньому Ленінграді у 1990 р. Серед інших матеріалів тут вміщено фрагмент промови одного з вождів радянської держави Миколи Бухаріна «Про планування науково-дослідницької роботи», виголошеної 6 квітня 1931 року. Попри те, що промова витримана у зичайному для тих часів бравурно-піднесеному, хоча й досить формалізованому стилі, деякі тези цієї доповіді видаються вельми промовистими. Приміром, Бухарін стверджує, що «ми розпочинаємо велетенську і абсолютно нову справу, справу, яка не має за собою минулого» [Бухарин 1990: 15]. Але чи можна братися до такої «велетенської справи» не спираючись на минулий багатосотрічний досвід? Виявляється деякі елементи попереднього досвіду використовувати можна, хоча робити це слід дуже обережно, аби випадково не привнести в цей новий світ і внову науку елементи світу старого, буржуазного. Але назагал структура наукової діяльності має докорінно змінитись, оскільки, як він зазначає трохи далі «наука виростає з практики, з практики господарства та практики класової боротьби» [Бухарин 1990: 16]. Звісно, стара, класична, а як тепер виявилось «буржуазна» наука цьому критерію не відповідає, оскільки до революції наука була виключним привілеєм можливих класів, які за її допомогою тільки посилювали своє панування над пригнобленими пролетаріями та селянами. Важливо пам'ятати, що не існує науки взагалі – адже будь-яке знання приховує в собі ідеологічний елемент. Таблиця множення, яку вивчає школяр із буржуазної родини – це зовсім не те саме, що вчить школяр із пролетарским походженням і відповідною ідеологічною спрямованістю! Це розділення стосується всіх наук без винятку, і що більш складними є наукові уявлення, то більш прихованою, і тому більш важливою є ця ідеологічна складова.

Пролетарська наука тим відрізняється від науки буржуазної, що вона орієнтована на практику. Чи можемо ми собі дозволити вираховувати орбіти комет, коли діти помирають від голоду?! Бухарін веде далі: «Необхідно круто повертати й повернути всю діяльність науково-дослідних закладів до практики будівництва (визначальна установка) ...Ближче до практики. Ближче до фабрики, заводу, копальні. Ближче до надр, вод,

грунтів. Ближче до колхозів та совхозів. Ближче до мас, що творять нове життя. Ближче до потреб великої боротьби пролетаріата за свою свободу. Цей поворот має конкретно виражатись у обслуговуванні техніко-економічних планів» [Бухарин 1990: 17]. Про долю та позицію вченого він висловлюється наступним чином: «Індивідуальний оракул чи пророк вже помер. Його замінили, як ми бачили, велетенські наукові колективи, організації, величезні лабораторії, всередині яких існує «цільова настанова» і розподіл робіт, і певна послідовність у розробці тем, тобто *внутрішній план*» [Бухарин 1990: 19]. Капіталізм – стверджує Бухарін – в принципі нездатен планувати навіть свою практичну, економічну діяльність, а наукову – і поготів. Чи можна за таких умов чекати якихось успішних та стабільних результатів? Звісно ж, ні! Якщо окремі успіхи й трапляються, то це – лише випадковість. Тоді як радянська наука, за її правильної та чітко спланованої організації, вироблятиме наукові відкриття так само, як завод виробляє машини чи літаки. Все це дасть можливість «подолати проклятий розрив між теорією та практикою» [Бухарин 1990: 20]. В цьому моменті Бухарін посилається на Леніна.

Основний механізм такого подолання – правильна і чітка організація наукової, як і будь-якої іншої праці. Внаслідок чого особливої ролі набуває керівництво науковими інститутами, яке власне і має узгоджувати діяльність вчених із загальнодержавними (партійними) планами. Так закладаються основи наукової бюрократії, тісно зрощеної із бюрократією партійною. Саме вони в майбутньому спричинять смерть радянської науки, а точніше її примарне пост-існування, поодинокі прояви якого ми подекуди можемо спостерігати й дотепер.

Дехто із західних дослідників СРСР, яких часто називають советологами, часто стверджували, що за своїми основними принципами радянський проєкт, соціалізм як такий, цілком міг би бути життєздатним і дати новий напрямок історичному розвитку людства, якби не його тотальна забюрократизованість, що далася взнаки уже в перші роки його існування. Але сьогодні, коли ми маємо можливість «свіжим оком» поглянути на його засадничі принципи і перечитати тексти його засновників, ми з необхідністю робим висновок, що ніякої іншої держави, окрім адміністративно-бюрократичної, до того ж обтяженої жорсткими та волюнтаристськи нав'язаними ідеологічними обмеженнями, на основі цих принципів виникнути й не могло. Причина такої неадекватної оцінки на нашу думку в тому, що західні дослідники мимоволі переносять радянські поняття у свій західний, тобто заснований на критичному мисленні контекст. Дійсно, згубною є не сама ідея планування, а її абсолютизація. Ось що далі каже Бухарін і ці слова виділені в його доповіді курсивом: *«План є найбільш потужна зброя класової політики пролетаріату на фронті науково-дослідницької роботи.* Організаційною передпосилкою

планування науково-дослідницької роботи є концентрація «засобів духовного виробництва» в руках пролетарської держави. Всі науково-дослідницькі та суміжні з ними заклади є *частинами сукупного державного апарату*» [Бухарин 1990: 21]. Нічого дивного, що в цілісній, хай навіть досконалій за задумом, структурі із часом виникають внутрішні суперечності. Якщо ж діяльність цієї структури обмежена «планом», який заборонено змінювати чи корегувати, то рано чи пізно ці суперечності зруйнують структуру ізсередини, до того ж досить швидко. І єдиним способом бодай якось продовжити її існування тоді виявляються обман (часто і самообман) та насильство, що повною мірою підтверджується всією історією науки в СРСР.

Партійність істини радянської науки

Втім, причини того, що заснована на таких принципах радянська держава із неминучістю перетворилася на державу тотально-бюрократичну, лежать навіть глибше, аніж прагнення тотального планування. Тут ми дозволимо собі висловити досить неочевидну гіпотезу, яка, на нашу думку, може допомогти пояснити таку бюрократизацію, зокрема і в науці. Тут слід звернути увагу на базове поняття істини, як його розуміли в радянському марксизмі-ленінізмі (ми цілком усвідомлюємо неадекватність цього терміну, але скористаємось ним через його більш-менш усталений статус). Знову розкриємо «Філософську енциклопедію» 1960 року. Стаття «Істина» в розділі «Основи марксистського розуміння істини» сповіщає із посиланням на Леніна, що «істина має конкретно-історичний характер», і таке її розуміння слід рішуче протиставити «абсолютизації та увіковіченню істини, що характерно для реакційних класів, які не зацікавлені в повному пізнанні» [Нарский, & Ойзерман 1962: 347]. Головним критерієм так тлумаченої істини є практика, яка завжди має суспільний, а відтак із невідворотністю класовий характер. Особливо вказується на те, що ані суб'єкт, ані об'єкт, взяті нарізно, не можуть бути ані носіями, ані тим більше критеріями істини. Слід віддати належне послідовності авторів цієї статті в енциклопедії Нарському та Ойзерману (хоча в цілому це не завжди характерно навіть для класиків марксизму) – таке тлумачення цілком узгоджується як із вченням про класову природу свідомості, так і з наступною основоположною тезою про те, що основним критерієм істини є суспільна практика. Далі автори ведуть: «Та чи інша наукова теорія є істинною, якщо із отриманих на її основі висновків люди здатні реалізувати поставлені ними цілі» [Нарский, & Ойзерман 1962: 348]. Це може нам нагадати прадавнє протагорівське «людина – міра всіх речей». Звісно, так, але ж зовсім не будь-яка людина, а лише та, що залучена в процес суспільної практики, виробництва, яке слід тлумачити максимально широко

(приміром, робота письменника, актора в театрі чи в кіно, а тим більше науковця – це безперечно також «духовне виробництво»). А оскільки єдиним і монопольним власником та організатором виробництва є держава, то неважко зробити висновок, що «носієм» цієї істини має бути та людина, яку держава наділила відповідними повноваженнями, людина-при-посаді, простіше кажучи – чиновник. Тільки він має право тлумачити єдино-вірне вчення, розвивати та доповнювати його [Касьян 2008: 21]. От вам і онтологія бюрократії.

Але існує ще один момент, на який варто звернути увагу і без якого наш опис був би неповним та вельми однобічним. Постулюючи практичний характер істини, марксизм тим самим стверджує, що ніяка теорія сама по собі (зокрема й сам марксизм, взятий як чиста теорія) такого критерію дати не здатна. Але й практика, в своїй конкретності також не дає такого критерію. На це заперечення марксизм відповідає, що практика є достатнім критерієм істини, лише взята в контексті свого всесвітньо-історичного значення, тобто в контексті історії, основним стрижнем і рушієм якої є боротьба класів [Енгельс 2021: 23]¹. Отже переважний доступ до істини має той, хто від початку належить до прогресивного класу. А оскільки як конкретний індивід він, звісно може суб'єктивно помилятися, то гарантом зв'язку із істиною є його причетність до надіндивідуальної структури, що є носієм прогресивної ідеології, тобто до комуністичної партії. Так виникає один з основоположних принципів структурування радянського суспільства – принцип партійності².

Отже, критерієм і носієм істини є не теорія, викладена в текстах, а надлюдська, втім, цілком об'єктивна структура – партія. Маркс і Енгельс за свого життя створили велетенський корпус текстів, обґрунтувавши своє вчення теоретично, але, «нажаль», так і не створили політичної партії. Згодом це зробив (як вважалося) Ленін, чим пояснюється те, що саме його, а не Маркса з Енгельсом, в Радянському Союзі вважали «засновником нового світу». Цим також можна пояснити виникнення ідеї збереження його тіла після смерті. До певної міри в цьому можна вбачати переінакшену на матеріалістичний копил християнську ідею мощей святих, коли невиразима у словах істина може передаватися від її носія до інших людей через погляд чи доторк. Сюди ж слід віднести спроби вивчення мозку Ле-

¹ В цьому виданні подано новий та більш точний в порівнянні із радянськими виданнями переклад робіт «Принципи комунізму», «Маніфест Комуністичної партії» та деяких інших. Радянські україномовні видання містять переклади з російської, із збереженням всіх, притаманних цим перекладам недоліків. Нових неупереджених перекладів цих робіт українською, наскільки нам відомо, не існує. – В. В.

² Див. статтю «Партійность» у радянській «Філософській енциклопедії». В першому ж абзаці цієї статті висувається основоположна теза про «класову природу будь-якого світогляду» [Батищев 1967: 217].

ніна, які, втім, не дали практично ніяких видатних результатів. Тим самим також слід пояснити виникнення в перші роки радянської влади культу «старих більшовиків», особливо тих, хто знав Леніна особисто, що, втім, згодом не вберегло їх від подальшої дуже сумної долі.

Але для нас наразі важливо побачити за всіма цими фактами закономірність – партійність ставала мало не основним джерелом авторитету, основним аргументом у прийнятті чи не усіх практичних рішень. І цю закономірність слід поєднати із тим, про що ми казали вище стосовно бюрократії. Дійсно, якщо звичайний чиновник в СРСР часто міг піддаватися критиці чи навіть бути об'єктом сатири, то чиновник із партійним квитком був авторитетом незаперечним. Першим і найболючішим покаранням за реальну чи уявну провину було позбавлення партійності, по суті – відлучення від доступу до гарантованої істини, що цілком співпадає із давнім ритуалом відлучення від Церкви. Із позбавленою партквитка людиною потім можна було робити все, що заманеться – ніхто цьому не дивувався, а тим більше ніхто не наважувався такій людині співчувати, чи тим більше, захищати її.

Бюрократичність (пост)радянського академізму

Читачеві може здатися, що ми надто далеко відхилились від теми академізму. Але насправді це не так, адже академічна спільнота в СРСР була мало не взірцем ієрархічної бюрократії, а більшість із закладених в її основу принципів побудови ми можемо спостерігати і в академічному житті теперішньої України. Звісно, «партійність» в прямому значенні цього слова відійшла в минуле, але ієрархічність та клановість, звичка ділити людей за принципом «свій-чужий» нікуди не поділася. Цей поділ, як ми бачили, відбувається за мірою причетності до Знання, яке в свою чергу є водночас загальнодоступним, ба навіть обов'язковим (адже через причетність до нього здійснюється соціалізація індивіда) і водночас втаємниченим. Зайняти місце в ієрархії неможливо, не володіючи, бодай якоюсь мірою, цим знанням, і навпаки – оволодіти ним неможливо, не будучи причетним до ієрархії. Цей парадокс якраз і знаходить своє вирішення в згаданому вище «принципі партійності», тобто «вірності ідеалам» – формулі, в якій поєднуються таємничість та очевидність.

Один з найцікавіших, на нашу думку, незалежних дослідників радянської дійсності, французький соціолог Ален Безансон вважав радянську партійну ідеологію певним чином подібною до пізньоантичного гностицизму – і в тому, і в іншому випадку пізнання істини стає можливим лише за умови певного переінакшення структури свідомості адепта [Безансон 1998а: 18–19, 22]. Окрім суто ідеологічного ця причетність мала і цілком матеріальний аспект. Адже на відміну від інших країн, де освіта сама по

собі є бізнесом, внаслідок чого університети та дослідницькі центри мають значну незалежність, користуються так званою «академічною свободою», в СРСР наука і освіта була монополією держави. Тільки держава мала право і реальну можливість фінансувати дослідницькі проекти [Капица 1987: 162]. Причетність та просування по щаблях академічної ієрархії починаються із вступу молодшої людини до вишу, отримання диплому і в разі бажання та сприятливих умов – вступу до аспірантури, захисту дисертації та запрошення на викладацьку або дослідницьку посаду у той чи інший інститут в системі Академії Наук. Слід сказати, що критерії оцінки як студентських, так і дисертаційних робіт дуже подібні до державної ідеології і значною мірою залежні від неї, особливо в царині гуманітарних наук. Тобто, з одного боку, вони є дуже суворими, а з іншого – вкрай розмитими. І якщо в точних та природничих науках ці критерії так-сяк можуть бути прив'язані до реальних результатів, – приміром застосування нового відкриття чи винаходу у виробництво та практичного ефекту від нього, то в науках гуманітарних такого критерію не існує, а відтак, визначити, де закінчується наука і починається ідеологія¹ (яка сама по собі є метанаукою) виявляється принципово неможливо. До того ж ці критерії можуть ситуативно змінюватись відповідно до політичної кон'юнктури, внаслідок чого науковцям, за висловом невідомого гострослова, доводиться «коливатись разом із лінією партії»².

Беручи до уваги все сказане, не видається дивним, що на момент розпаду СРСР, навіть попри помітні успіхи в деяких технічних галузях, особливо тих, що були так чи інакше пов'язані із ВПК, радянська наука являла собою дуже закриту і бюрократизовану структуру, що була принципово нездатна реагувати на виклики поточної ситуації. В публікаціях та приватних розмовах вчені старшого покоління, що пережили ті часи, охоче визнають, що основними проблемами тогочасної науки були забюрократизованість та державна монополія. Втім, багато хто з них, навіть тридцять років по тому цілком серйозно стверджує, що сьогодні держава могла б «повернутись лицем до науки», тобто забезпечити вченим колишній рівень фінансування³. Так, тій силі, яка дурила їх все жит-

¹ Про одночасну подібність як до науки, так і до релігії дивись [Безансон 1998а: 13].

² Дивись цікаві історії такого «коливання» на прикладі обговорення філософських питань природознавства у другій половині 1940-х років [Сонин 2011: 461].

³ Так, Велика Українська Енциклопедія однозначно стверджує, що головною причиною кризи та «інтелектуального знекровлення» фундаментальної науки визнано тривалу тенденцію зменшення бюджетних витрат на неї: «...пострадянська криза в економіці згубно позначилася на академічному секторі, який утілює фундаментальну науку: радикальне скорочення фінансування і державної підтримки зумовило призупинення досліджень, падіння престижу академічної науки, міграцію перспективних вчених за кордон або перехід у комерційні структури» [Арістова & Бабка 2022].

тя, а потім кинула на призволяще, ці люди ладні дати другий шанс! Вони впевнені, що тепер, коли комунізму немає (ім, принаймні, так здається), все буде організовано добре.

Слід визнати, що дебати стосовно того, чи слід віддати першість у фінансуванні науки державі, або ж наука має поступово переходити на комерційні принципи існування, відповідно до неоліберальної моделі, точаться в усьому світі [Аблажей 2012]. Безперечно, як модель державного фінансування науки, так і модель її комерційного функціонування мають як свої переваги, так і свої недоліки, й навіть небезпеки. Але ситуація в країнах розвинутої демократії із їхніми багатоміліардовими університетськими традиціями принципово відрізняється від ситуації у постоталітарних країнах. І як не парадоксально, на нашу думку, питання фінансування є одним з наслідків, але не основним джерелом проблем. Безперечно, що вченим як членам академічної спільноти, притаманний певний дух корпоративності, який в свою чергу значною мірою формує їх особисту ідентичність, тобто ті смислові моделі, у відповідності з якими людина відповідає собі на питання «хто я такий?». В пострадянському світі ці моделі лишаються значною мірою вкоріненими у тій концепції «партійної» істини, про яку ми говорили вище. І саме цим пояснюється та парадоксальна ситуація, що, здавалося б, зовсім недурні люди продовжують покладати свої надії на державу (чи радше на її уявний образ), від якої вони насправді не бачили нічого доброго. В іншій своїй роботі «Радянське теперішнє і російське минуле», Безансон пише про те, що радянська ідеологія має можливість фальсифікувати не якісь ті чи інші конкретні явища, а реальність як таку, в цілому [Безансон 1998b: 269]. Ця ситуація вельми подібна до тої, яка згодом буде зображена в знаменитому фільмі «Матриця». Вирватися з матриці неможливо не тому, що на це бракує сил чи волі, а тому, що суб'єкт, який знаходиться всередині неї, просто не може собі уявити нічого іншого. Ба більше, навіть опинившись випадково за межами матриці, він ладен пожертвувати всім, навіть своїм життям, аби її відтворити.

Втім, у повоєнні роки, а особливо після розвінчання культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС, відбуваються важливі перетворення у свідомості радянських людей, які суттєвим чином відображаються і на самосвідомості науковців. «Партійна» істина розколюється на «справжній» (ленінський) та «спотворений» (сталінський) марксизм¹. Поступово виникає і розвивається специфічний тип двоєдумства – розділення на «офіційну» брехню, та правду «для власного вжитку». Одночасно вини-

¹ Цікаві зауваження з цього приводу див. у роботі Еверта ван дер Звейрде, особливо у розділі «На пути к возрождению: философия, идеология и история философии в СССР» [Ван дер Звейрде 2017: 76].

кає ціла низка, а точніше – спектр дисидентських рухів від прагнення віднайти «автентичний», тобто неспотворений марксизм, до захоплення нео-релігіями та сектанськими рухами [Мотрошилова 2010]. Хитре двоєдумство, звичка жити «із дулею в кишені» стає звичним і цілком достойним стилем існування розумної людини¹. Але не буде помилкою сказати, що історія зіграла із цими людьми злий жарт – злочини недавньої влади були настільки очевидними, а офіційна ідеологія настільки недолугою, що всю цю дурню можна було просто відкинути і не звертати на неї уваги², а не намагатись її аналізувати чи критикувати. З іншого боку, для людей з академічною кваліфікацією певна лояльність до цієї влади була єдиним (не враховуючи можливість еміграції) способом здобути собі бодай якийсь прожиток. Тож нове «дисидентство» спрацювало так само, як і недавній «марксизм» – воно виявилось не більше, ніж способом відсторонення від світу, герметизації академічної спільноти та новим, і навіть більш потужним механізмом розділення людей на своїх і чужих.

А тому не дивно, що коли наприкінці 1980-х на початку 90-х років на голови цих людей раптово впала свобода, дожити до чого мало хто з них сподівався, то виявилось, що реальних, тобто не зав'язаних на офіціоз, каналів комунікації із суспільством академічна спільнота практично не має, та й запропонувати цьому суспільству якісь альтернативні моделі розвитку, котрі б давно лежали в шухляді, чекаючи свого часу, вона також не може. Розгубленість виявилася тотальною, і ані колишня, значною мірою, удавана елітарність та близькість цієї спільноти до влади, ані поширене серед науковців дисидентське «вільнодумство», не могли вберегти від неї.

Неподолана радянська спадщина сучасного українського академізму

Часто можна почути таку думку, що «реформи 1990-х і перших років Незалежності України в академічній сфері вивилися половинчастими», але значно рідше можна знайти уточнення, в чому ж власне ця половинчастість полягала. Хоча відповіді на це питання не дуже складно – смислові структури змінилися, а формально-адміністратив-

¹ Про двоєдумство як спосіб виживання розумної людини [Мотрошилова 2010: 20].

² «Ещё одно обстоятельство, которое на первый взгляд может показаться несущественным, но на деле было крайне важным – никем специально не устроенное, но фактически бытовавшее бойкотирование в этом неофициальном сообществе ортодоксальной, псевдофилософской литературы. Сложилась привычка её попросту не читать (если не было официальной «принуды», которую в функционировании институций трудно было избежать полностью) и не использовать» [Мотрошилова 2010: 31].

ні, тобто, приміром, схеми фінансування наукових проєктів, посадові оклади і пов'язані із цим схеми оплати праці науковців, правила захисту дисертацій – все це за невеликими виключеннями лишилося тим самим. Звичайно, дотепер, тобто за 30 років незалежності України і ці формальні структури також суттєво змінилися, наблизившись до європейських норм, але суб'єктивно вони й досі сприймаються як пострадянські, недолугі та забюрократизовані, тобто такі, що не встигають підлаштовуватись під нові реалії світового наукового життя, особливо тепер, в умовах його практично повної цифровізації. І така роздвоєність смислового і формального вкорінена в тому двоєдмстві, що тягнеться від 1960-х і про яке ми сказали вище, тобто в переконанні, що формальні структури не несуть смислового навантаження, котре якимсь чином реалізується, не зважаючи на них – на іншому, неформальному рівні.

Цілком сучасне, і від того іще більш дивне свідчення цієї роздвоєності трапилося нам на очі зовсім недавно, втілене у ювілейному числі авторитетного часопису «Філософська думка», присвяченому 75-річчю Інституту філософії НАН України (число 4 за 2021 рік). В ньому вміщено статті та ювілейні виступи провідних співробітників Інституту, в яких вони, як і годиться в дні ювілею, підбивають підсумки роботи та описують наявний стан речей, а також намагаються точніше визначити місце філософії в науковому та загалом суспільному житті сучасної України. Слід віддати науковцям належне – традиційний ювілейний оптимізм в багатьох публікаціях поєднується із тверезою і часто далеко не улестливою оцінкою реального стану речей. Озираючись назад, теперішній директор Інституту, Анатолій Єрмоленко разом із співавтором Сергієм Йосипенком в своїй статті визнає: «У перший період свого існування Інститут філософії був звичайним радянським закладом, на який покладали не стільки дослідницькі, скільки ідеологічні завдання: його діяльність була спрямована на формулювання «марксистсько-ленінського» погляду на низку предметів, причому на які саме предмети і що таке «марксизм-ленінізм» вирішували не самі науковці, а партійне керівництво, відтак науковцям залишалося лише обґрунтовувати політичні рішення за допомогою філософської риторики» [Єрмоленко, & Йосипенко 2021: 14]. Втім, сьогодні Інститут це «...наукова інституція, у межах якої з радянського марксизму (а часто і всупереч йому) виникли провідні дослідницькі традиції сучасної української філософії, він є унікальним явищем у розвитку вітчизняної Академії наук. Незаперечно і те, що за доби Незалежності Інститут філософії забезпечив тяглість і розвиток цих традицій» [Єрмоленко, & Йосипенко 2021: 14]. Читач може тільки порадіти за наших вчених, подумавши, що важку спадщину минулого, якщо не подолано повністю,

то на цьому шляху є значні успіхи. Чи можливо це заперечувати? Нажаль, цілком можливо, якщо зазирнути на технічну сторінку часопису (чого нормальні читачі зазвичай, звісно, не роблять) і довідатись що його наклад – усього 500 примірників – і це на майже сорокамільйонну країну із доброю сотнею університетів та аспірантур, де, згідно державних програм, викладають філософію і складають студенські та аспірантські іспити з цієї дисципліни! Чому такий низький рівень зацікавленості у такому поважному предметі? І чому це на тридцятому році всі ці процеси «відбуваються на тлі недофінансування дослідницької діяльності (яке з того часу стає хронічним), зниження престижу науки в суспільстві, часто — зневаги до представників гуманітарних наук за їхнє радянське минуле, а також скорочення кількості працівників поряд із помітним зменшенням кількості охочих навчатися в аспірантурі та працювати в Інституті» [Єрмоленко, & Йосипенко 2021: 18]. І все це за умов, коли «вже немає ні ідеологічного контролю радянського періоду, ні ідеологічних спокус 1990-х, і головним викликом для філософів стає необхідність визначити місце філософії в сучасному суспільстві, віднайти нові формати як дослідницької, так і публічної активності» [Єрмоленко, & Йосипенко 2021: 20]. За ці тридцять років все ж можна було досягнути більшого.

Висновок

Коли сьогодні вітчизняні вчені ведуть мову про «хронічне недофінансування і зниження престижу науки», вони здається, самі не дуже усвідомлюють, на чому тримався такий престиж у минулі часи, і за що вони та їхні старші колеги отримували гроші. Чим насправді була радянська наука? Нажаль, доводиться із сумом визнати, що за межами виконання завдань ВПК (*військово-промислового комплексу, тобто воєнного замовлення, яке у мирні часи видавалося переважно рудиментом старих часів – ред.*) ці результати назагал виявилися досить скромними, що з очевидністю впливає з самого того факту, що вчені змушені апелювати до держави, сподіваючись на бюджетне фінансування. Ті галузі, де це не так, де є реальні досягнення (приміром, деякі напрямки вітчизняної медицини), в ринкових умовах та за можливостей міжнародного співробітництва, почувають себе дуже добре. Чого не можна сказати про роботи вітчизняних гуманітаріїв, праці яких, навіть при дуже скромних накладах, роками, якщо не десятиліттями, припадають пилком на дальніх полицях столичних книгарень, а книгарні у невеликих містах навіть не наважуються брати їх на реалізацію. Читач легко може провести наступний експеримент – просто спитати у своїх знайомих, що є фахівцями в якихсь інших галузях (тобто не-філософами), кого із вітчизняних філо-

софів ці люди читали і знають. Дозволимо собі сумне припущення – цей перелік не буде надто довгим.

Але самий факт комерційного неуспіху ще не є достатнім поясненням. Як ми бачили вище, в ідеологічно орієнтованому середовищі людина легко втрачає здатність розрізняти реальність та ілюзію, причому це стосується навіть тої людини, яка особисто в ідеологію не вірить. Те саме стосується авторитету науки в СРСР та пострадянських (чи псевдопост-радянських) країнах. Важливим був не так зміст та досягнення науки, як самий факт її існування, котрий дозволяв обивателю, на фоні очевидної бідності все ж думати, що «зато мы делаем ракеты». До того ж, було що час від часу показувати іноземним журналістам та туристам, мовляв, і в нас є все, що необхідно трудящим, навіть своя (!) філософія.

Значна кількість цих ілюзій, у більш чи менш переінакшеному вигляді дожила до сьогодні, і не факт, що навіть такий чинник, як війна з Росією, що розпочалася у 2022 році, здатен повністю позбавити нас від них. Сьогодні весь наш народ захищає своє минуле і своє майбутнє, свій життєсвіт. І та ціна, яку він платить за це, дає нам право сподіватись, що цей світ не виявиться світом суцільного second hand'у.

Володимир Верлока
Лютий – березень 2023 р.

Посилання:

- Аблажей, А. М. (2012). Концепция неолиберальной науки в западной социальной мысли. Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Философия, 10(2) 74–81.
- Арістова, А. В., & Бабка, В. Л. (2022). Наука в Україні. Велика українська енциклопедія. https://vue.gov.ua/Наука_в_Україні
- Батищев, Г. (1967). Партийность. В: Александров, А. П. и др. (ред.). *Философская энциклопедия*. В 5-ти т. Т. 4. (С. 217–220). Москва: Советская энциклопедия.
- Безансон, А. (1998а). *Интеллектуальные истоки ленинизма*. Пер. с фр. М. Розанов, Н. Рудницкая и А. Руткевич. Москва: МИК.
- Безансон, А. (1998b). *Советское настоящее и русское прошлое: сборник статей*. Пер.с фр. А. Бабич, М. Розанов. Москва: МИК.
- Бухарин, Н. И. (1990). О планировании научно-исследовательской работы. Большакова, К. Г. (сост.). *Проблемы организации науки в трудах советских ученых 1917–1930-е годы: сб. материалов и документов*. (С. 15–21). Ленинград: Наука.
- Ван дер Звейрде, Э. (2017). *Взгляд со стороны на историю русской и советской философии*. СанктПетербург: Алетейя.
- Вернадский, В. И. (1977). *Размышления натуралиста : монография. Книга вторая. Научная мысль как планетное явление*. Москва: Наука.
- Єрмоленко, А., Йосипенко, С. (2021). Інститут філософії: традиції та інновації. *Філософська думка*, (4), 13–26. <https://doi.org/10.15407/fd2021.04.013>
- Капица, П. Л. (1987). *Експеримент, теорія, практика: статті, виступлення*. Москва: Наука.

- Касьян, А. А. (ред.). (2008). *Идеология и наука: дискуссии советских ученых середины XX века*. Москва: Прогресс-Традиция.
- Маркс, К., Энгельс, Ф., & Ленин, В. И. (1985). *О науке и технике. О науке и технике: [Выдержки из произведений и отд. высказывания]*. В 2-х т. Т. 2. Роль науки и техники в развитии общества. Москва: Наука.
- Мотрошилова, Н. В. (2010). Социокультурный контекст 50-х – 80-х годов XX века и феномен Мамардашвили. У: «Быть философом – это судьба...»: материалы Международной конференции «Мераб Мамардашвили: Вклад в развитие философии и культуры». Москва, 9–11 декабря 2010 г. (С. 19–44). Москва: Прогресс-Традиция.
- Нарский, И., & Ойзерман, Т. (1962). Истина. В: Александров, А. П. и др. (ред.). *Философская энциклопедия*. В 5-ти т. Т. 2. (С. 345–350). Москва: Советская энциклопедия.
- Огурцов, А. (1967). Практика. В: Александров, А. П. и др. (ред.). *Философская энциклопедия*. В 5-ти т. Т. 4. (С. 340–349). Москва: Советская энциклопедия.
- Полищук, М., & Стариков, Н. (1960). Коммунизм. В: Александров, А. П. и др. (ред.). *Философская энциклопедия*. В 5-ти т. Т. 3. (С. 5–21). Москва: Советская энциклопедия.
- Сонин, А. С. (2011). *Борьба с космополитизмом в советской науке*. Москва: Наука.
- Энгельс, Ф. (2021). Принципы коммунизма. Пер. с нем. С. Нечаева. Маркс, К. Энгельс, Ф. *Принципы коммунизма*. (С. 22–46). Москва: АСТ.

References:

- Ablazhei, A. M. (2012). The Concept of Neoliberal Science in Western Social Thought. [In Russian]. *Bulletin of the Novosibirsk State University. Series: Philosophy*, 10(2) 74–81.
- Aristova, A. V., & Babka, V. L. (2022). Science in Ukraine. [In Ukrainian]. *The Great Ukrainian Encyclopedia*. https://vue.gov.ua/Наука_в_Україні
- Batishchev, G. (1967). Party membership. [In Russian]. In: Aleksandrov, A. P., et al. (eds.). *Philosophical Encyclopedia*. In 5 vols. Vol. 4. (pp. 217–220). Moscow: Soviet Encyclopedia.
- Besançon, A. (1998a). *Intellectual Origins of Leninism*. Trans. from French by M. Rozanov, N. Rudnitskaya and A. Rutkevich. Moscow: MIK. [In Russian].
- Besançon, A. (1998b). *The Soviet Present and Russian Past: A Collection of Articles*. Trans. from French by A. Babich, M. Rozanov. Moscow: MIK. [In Russian].
- Bukharin, N. I. (1990). On Planning Research Work. [In Russian]. Bolshakova, K. G. (compiled). *Problems of Organization of Science in the Works of Soviet Scientists in the 1917–1930s: Collection of Materials and Documents*. (pp. 15–21). Leningrad: Nauka.
- Engels, F. (2021). Principles of Communism. Translated from German by S. Nechaev. [In Russian]. Marx, K. Engels, F. *Principles of Communism*. (pp. 22–46). Moscow: AST.
- Kapitsa, P. L. (1987). *Experiment, Theory, Practice: Articles, Speeches*. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Kasyan, A. A. (ed.). (2008). *Ideology and Science: Discussions of Soviet Scientists in the Mid-Twentieth Century*. Moscow: Progress-Tradition. [In Russian].
- Marx, K., Engels, F., & Lenin, V. I. (1985). *On Science and Technology. On Science and Technology: [Excerpts from Works and Particulars statements]*. In 2 volumes. Volume 2. *The role of science and technology in the development of society*. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Motroshilova, N. V. (2010). The socio-cultural context of the 1950s – 1980s and the phenomenon of Mamardashvili. [In Russian]. In: “To be a philosopher is destiny...”: *Proceedings of the International Conference “Merab Mamardashvili: Contribution to the*

- development of philosophy and culture*". Moscow, December 9–11, 2010 (pp. 19–44). Moscow: Progress-Tradition.
- Narsky, I., & Oizerman, T. (1962). The Truth. [In Russian]. In: Aleksandrov, A. P., et al. (eds.). *Philosophical Encyclopedia*. In 5 volumes. Volume 2. (pp. 345–350). Moscow: Soviet Encyclopedia.
- Ogurtsov, A. (1967). Practice. [In Russian]. In: Aleksandrov, A. P., et al. (eds.). *Philosophical Encyclopedia*. In 5 vols. Vol. 4. (pp. 340–349). Moscow: Soviet Encyclopedia.
- Polischuk, M., & Starikov, N. (1960). Communism. [In Russian]. In: Aleksandrov, A. P., et al. (eds.). *Philosophical Encyclopedia*. In 5 vols. Vol. 3. (pp. 5–21). Moscow: Soviet Encyclopedia.
- Sonin, A. S. (2011). *The Fight Against Cosmopolitanism in Soviet Science*. Moscow: Science. [In Russian].
- Van der Zweerde, E. (2017). *An Outside View of the History of Russian and Soviet Philosophy*. St. Petersburg: Aletheia. [In Russian].
- Vernadsky, V. I. (1977). *Reflections of a Naturalist: A Monograph. Book Two. Scientific Thought as a Planetary Phenomenon*. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Yermolenko, A., & Yosypenko, S. (2021). Institute of philosophy: traditions and innovations. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 13–26. <https://doi.org/10.15407/fd2021.04.013>

Volodymyr Verloka. Short eternity or the long end of Soviet academicism

This article is the Opus postum of the author, who passed away in September 2023. Volodymyr Verloka is the author of numerous translations of philosophical classics from English, worked in various academic institutions, including the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine and the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. He received his philosophical education at the beginning of the 1990s and personally witnessed the Soviet period of Ukrainian philosophy. The author's critical reflections offered here are largely the result of his own experience of participating in the work of various academic institutions of independent Ukraine, and are also an honest expression of his sincere desire to change the situation with Ukrainian science and higher education for the better. In the article, the author addresses the reconstruction of the specific understanding of science in the USSR, revealing such features as ideological, partisan, and bureaucratic. The author analyzes the documents of the era – the publication of texts by Friedrich Engels, Vladimir Lenin, Volodymyr Vernadskyi, Nikolay Bukharin, Petr Kapitsa regarding the role of science in society. The author also turns to the analysis of the key philosophical texts of the era, which are direct evidence of the open position of Soviet philosophers on various issues, such as the definition of science, truth, and practice, and also finds out the specific influence of the doctrine of communism on the idea of Soviet academicism as the only politically permissible and at the same time as supposedly the only scientifically possible academic position. For this purpose, the author primarily analyzes the texts of the Soviet "Philosophical Encyclopedia". The author also refers to critical sources that analyze the Soviet era – the works of Alain Besançon, Nelli Motroshilova, Anatolii Yermolenko and Serhii Yosypenko, Evert van der Zweerde

and others. The author also gives his own critical assessment of the presence of vestiges of Soviet academicism in the modern Ukrainian academic sphere.

Keywords: *science, education, Soviet academicism, communism, practice, partisanship, bureaucracy.*

Верлока, Володимир, кандидат філософських наук, український філософ, перекладач, поет. Працював науковим дослідником в Інституті філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, перекладачем відділу міжнародного співробітництва Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (Україна). Є автором понад двох десятків перекладів класичних філософських творів, а також сонетів Вільяма Шекспіра та іншої класичної поезії. Сфера наукових інтересів: співвідношення класичної та сучасної етики, теорія перекладу, антропологія повсякденності.

<https://orcid.org/0009-0004-3514-9419>

Verloka, Volodymyr, Candidate of Philosophical Sciences, Ukrainian philosopher, translator, poet. He worked as a scientific researcher at H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, a translator of the international cooperation department of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Ukraine). He is the author of more than two dozen translations of classical philosophical works, as well as William Shakespeare's sonnets and other classical poetry. Research interests: relationship between classical and modern ethics, theory of translation, anthropology of everyday life.

<https://orcid.org/0009-0004-3514-9419>